

ÚJVIDÉKI NAGY PEREK

Újvidék, Horthy Miklós sugárút. A Péterváradra vivő híd utcája. Ma Újvidék olaszországi testvérvárosának, Modenának a nevét viseli

DEÁK, KRÁMER, SZOMBATHELYI ÉS TÁRSAIK

Az Újvidéken lezajlott vérengzésre jellemzőek azok a bírósági eljárás során kimondott és végrehajtott halálos ítéletek és kivégzések, amelyekkel a kommunista hatalom példát akart mutatni az ország népének és a világnak. Két kiemelkedő eset volt ezen eljárások között. Az egyik 1945 októberében zajlott le, ennek dr. Deák Leó volt az elsőrendű vádlottja, a másik egy évvel később, Szombathelyi Ferenc és társai ellen. Ez utóbbiról egyik tanúnk is említést tesz könyvünkben. Harmadikként foglalkozunk az Andrée Árva Dezső – az újvidéki Reggeli Újság főszerkesztője – és társai ellen lefolytatottal, majd egy negyedikkel is, a Hegyi József elleni lefolytatottal, amelyet jellemzőnek tartunk, s amelyről könyvünkben külön is írunk, az áldozat lányának és egy szemtanúnak a nyilatkozata alapján. Végül a perek közé iktatjuk azt az interjút, amelyet Nagy László ausztráliai lakos adott édesapja, Nagy Győző bankigazgató halálának körülményeiről. Nevezett Nagy Győző a két háború közötti időben Újvidék magyarságának kiemelkedő személye volt, sok vállalkozásra, szervezésre, építkezésre ő teremtette elő a pénzfedezetet.

Krámer Gyula

A titói rendszer politikai tőke kovácsolására használta általában a hasonló pereket, ezeket az említetteket azonban különös gonddal készítették elő és bonyolították le. A két kiemelkedőnek már a megtartása idejét is úgy határozták meg, hogy a végkimenetelük, a sok-sok halálos ítéletnek köszönhetően és az újságokban közölt uszító, szájbarágós stílusú beszámolókkal, az új hatalom számára előnyt hozzon. Mindkét eljárást ugyanis országos választások követték, s a sajtó az uszítás mellett a kommunista, a proletárdiktatúrával együtt járó politikai hangulatkeltésre használta, természetesen úgy, ahogyan a hatalom ezt megkívánta. Alaposabb kutatások keretében, magyar nyelven senki sem foglalkozott még eddig az akkoriban ezerszám lefolytatott ilyen-olyan perekkel¹, a korabeli sajtóból azonban a mai érdeklődő is könnyen levonhatja azt a következtetést, hogy a formaságokra akkoriban nem túl sokat adtak – hangsúlyozzuk: ez értendő az eljáró igazságügyi szervekre is. Vajdaságból is, de Horvátország területéről is ismeretesek utólag kreált – valójában hamisított –

¹ Kivételt képez a Szombathelyi elleni per, amelyről majd szó esik az alábbiakban, s amely perről Györkei Jenő írt tömör, pontos tanulmányt, Idegen bírák előtt címmel. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2002.

bírósági jegyzőkönyvek, ítéletek. Pontosabban fogalmazva: gyakran megtörtént, sőt az első napokban ez volt a gyakorlat, hogy valakit egyszerűen eltettek láb alól, majd utána kiderült, hogy mégiscsak szükség van valamilyen magyarázatra, a formáság látszólagos betartására, s ekkor a Kommunisták Pártja, a titkosrendőrség vagy befolyásos egyén utasítására halálos ítéletet írtak, még a sosem megtartott büntetőeljárásról is készítettek jegyzőkönyvet.² Az Újvidéken lefolytatott említett két nagy büntetőeljárás esetében azonban a felsőbb hatóság igyekezett odafigyelni a formások betartására, a fennmaradt okmányok alapján azonban megállapítható, hogy ezeken is átsüt nem csupán a felületesség és a hamisság, hanem a gonosz szándék is.

Egy negyedik perrel, a Hegyi József rendőrnyomozó ellen lefolytatott azért foglalkozunk itt is, mert kiderül belőle, hogy valójában azokat az embereket kellett elsősorban megbélyegezni, bűnössé nyilvánítani és eltüntetni, akik elleneztek a kommunizmust. A tömegmészárlásnak is ez volt a legfőbb alapja.

Nincs mód valós képet alkotni

Aleksandar Kasaš történész, egyetemi tanár Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornima za raciju u Južnoj Bačkoj (Gyorsírói jegyzőkönyvek a dél-bácskai razzia legfőbb

Szombathelyi Ferenc

felelősei elleni perekéről) című könyve³ bevezetőjében egyértelműen fogalmazva ezt írja: „A bemutatott jegyzőkönyvek alapján az olvasónak nincs módjában valós hangulatképet alkotni a nagyszámú publikum jelenlétében lefolytatott kihallgatásokról és az ítélezésekről, a publikum nem ritka bekiabálással, elégedetlenkedéssel, sőt gyalázkodó és sértő minősítéssel és értékeléssel gyakran zavarta a bíróság jogi eljárását. Az ilyen vélemény kialakításának lehetőségét némi mértékben pótolják az újvidéki újságírók részletes jelentései, akik az újvidéki Slobodna Vojvodinában [és a Magyar Szóban is – M.M.] aprólékosan beszámoltak az eljárásokról, nagy publicitást és politikai jelleget adva nekik.”⁴

Rövid tanulmányunkban nem lényegre és teljességre törő alaposággal foglalkozunk ezekkel a perekkel, csupán

² Dupp Bálint csurogi plébánosról több tanú állította, pl. Füstös József, Dachaut megjárta kommunista újságíró –, hogy 1944 utolsó napján a templom előtt nyilvánosan agyonlőtték. Előkerült azonban egy bírósági okmány, amely szerint Óbecsén a bíróság 1945 januárjában halálra ítélte. Számtalan hasonló példa idézhető. Egy Drago Desput nevezetű személy, a Horvát Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Osztatok Főparancsnoksága nevében eljáró ellenőr a megbízónak írott jelentésébe foglalta, hogy a Šibenik Körzetben illetékes bíróság egyik ilyen ítéletébe azt is belefoglalta, hogy az utólagosan gyártott okmány az OZNA rendeletére készült. (In: Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dalmacija. Hrvatski institut za povijest kiadása, Zagreb, 2011. 289. o.)

³ Kiadó: Filozofski fakultet, Novi Sad, 2008., 11. o.

⁴ A szerb nyelvű okmányokból vett idézeteket e könyv szerzőjének fordításában közöljük, ez alól kivétel a Deák Leó és társai ügyében hozott ítélet, amelyet abban az időben Kovács Kálmán tartományi ügyészhelyettesi minőségében fordított magyarra, valamint azok az idézetek, amelyeket Györkei Jenő könyvéből vettünk át, amelyeket Györkei Radenkovic György fordítása alapján közölt a könyvében.

szemléltetni akarjuk, hogyan is zajlott le akkoriban a háborús bűnösséggel bevádolt, esetenként bizonyíthatóan ártatlan személyek elleni eljárás, mennyire lehet tényként kezelni a bíróság megállapítását.

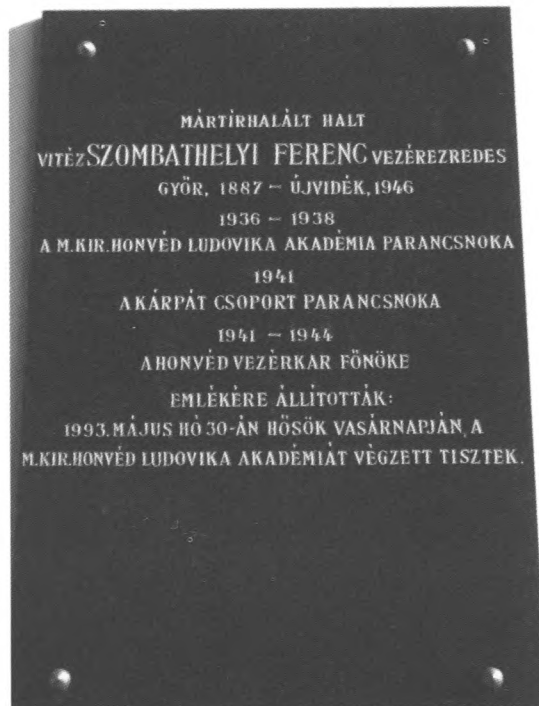
Az itt említett eljárások perirataira, nem kevésbé a perekről készült sajtójelentésekre jellemző, hogy mindent, ami az akkori Magyarországgal kapcsolatos, azt fasiszta jellegűnek minősítenek. Fasiszta a rendszer, az ország, a hadsereg, az országvezetők. Ez a minősítés jórészt még ma is jellemző tájunkon.

Elsőként a Deák Leó és társai elleni, 1945 októberében lezajlott perrel foglalkozunk. A vádlottak közül két személyt emelünk ki, a zombori Deák Leót és az újvidéki Krámer Gyulát. Egy évvel később, 1946 végén zajlott le a másik nagy per, melynek elsőrendű vádlottja Szombathelyi Ferenc tábornok, a honvédség volt vezérkari főnöke. A vádlottak közül csak róla fogunk külön is szólni, szintén érintőlegesen, amennyi egy olyan összeállításba belefér, amely az Újvidéken lezajlott általános vérengzés ismertetését tűzte ki célul, nem pedig a per elemzését. Ezzel az eljárással annyiban foglalkozik részletekbe menően Györkei Jenő az Idegen bírák előtt című könyvében, amennyire Szombathelyi szerepének bemutatása ezt indokolja. Erre a könyvre mi is támaszkodtunk.

A könyvünk előző részében már említett Hegyi József ellen lefolytatott eljárással itt nemcsak korabeli tanúk nyilatkozatai, hanem a bírósági eljárás dokumentumai alapján foglalkozunk, megjelent sajtójelentésekből jellemző részeket idézünk.

Végül foglalkozunk Andrée Árva Dezső újságírónak, az Újvidéken megjelent Reggeli Újság főszerkesztőjének az ügyével is.

Az első per vádiratát dr. Slavko Kuzmanović tartományi ügyész – akkoriban használt kifejezéssel: közvádoló – 1945. október 20-ai keltezéssel nyújtotta be. Nyolc vádlottja volt: dr. Deák Leó zombori ügyvéd, Bács-Bodrog megye volt főispánja mellett Milan L. Popović publicista, volt magyar országgyűlési képviselő, Krámer Gyula újvidéki gyáripáros, a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt elnöke, Báthory Géza szabadkai születésű csendőralezredes, Zombory Gyula magyar királyi rendőrtanácsos, Tallián József rendőr főfelügyelő, dr. Könyöki József rendőrtanácsos és Knézy Péter nemesmiliticsi születésű kereskedő. Ez utóbbi kivételével a többieket mind halálra ítélték, és az ítéletet végre is hajtották rajtuk.

Szombathelyi emléktáblája a budapesti Hadtörténeti Múzeum falán

Az iratokban nem találtunk utalást arra, hogy e vádlottak közül ki hogyan került a jugoszláv igazságszolgáltatás kezére, tanúk közléséből azonban tudni, hogy Deákot⁵ Budapestről jugoszláv ügynökök egyszerűen elhozták egy érte küldött autón. A másik nagy per elsőrendű vádlottjának, Szombathelyinek az Újvidékre kerüléséről sokan írtak már, s eléggé ismert is, hogy őt – mint Györkei is írja – Ries István igazságügyi miniszter utasítására adták át, szerintünk jugoszláv ügynököknek. A budapesti Gyűjtőfogház parancsnoka – írja Györkei – telefonutasítást kapott a minisztertől, hogy Szombathelyit adja át annak a két polgári ruhás személynek, akik érte mennek. Györkei leszögezi, hogy a jugoszlávokkal

Deák Leó díszmagyarban

Ries csupán szóbelileg állapodott meg a tábornok átadásáról. Emlékeztetünk, hogy abban az időben Budapesten az óbecsei születésű Lazar Brankov volt Tito mindenható ügynöke, aki a vérengzés kezdetén Újvidéken rendelkezett. Mint majd idézni fogjuk, Andrée Árva Dezső újságíró kivégzéséért jórészt ő felelős.

Deák Leó zombori ügyvéd a Jugoszláv Királyság idején vált a Délvidék magyarságának egyik legismertebb vezetőjévé azáltal, hogy kiemelkedő szerepet játszott magyar kisebbségünk politikai életében, kezdve attól, hogy dr. Várady Imrével, dr. Gráber Lászlóval, Törley Bálinttal, dr. Sántha Györggyel, dr. Strelitzky Dénessel és másokkal együtt még 1921-ben részt vett a Magyar Párt megalakításában, és vállalta annak elnöki tisztét. Prokopy Imrével⁶ elsősorban ők ketten fogalmazták meg a magyarok sérelmeit tartalmazó beadványokat, amelyeket a Népszövetségnek címeztek. Deák a zombori Magyar Olvasókört is vezette, de publikációval is foglalkozott. Az első Jugoszlávia felbomlását nyomban követő honvédbevonuláskor ő fogadta az érkezőket Zomborban, s örömtől repeső szívvel felszabadítóknak nevezte őket.

A büntetőeljárásban elsősorban ezt rótták föl neki, valamint azt, hogy szervezője volt az 1942-es újvidéki és a Sajkás-vidéki razzianak. A kihallgatásairól készült jegyzőkönyvek szerint az előbbi tettét a bírósági eljárás során is vállalta. Ez nem is eshetett nehezére, hiszen a kommunisták is állandóan érveltek azzal, hogy a királyi Jugoszlávia idején a nemzeti kisebbségek jogfosztottságban éltek. A razzia ügyében azonban Deák ártatlannak vallotta magát. A dr. Kasaš által ismertetett gyorsírói jegyzőkönyvek szerint Deákot 1945. szeptember 20-án hallgatták ki gyanúsítottként, Kovács Kálmán tartományi ügyész helyettes jelenlétében. Ebben a perben a vádhatóság és a bíróság részéről más magyar hivatalos személy

⁵ Deák Leó (Kula, 1888. – Újvidék, 1945.) A háború utáni időkben csak mint gonosztevőt lehetett említeni, személye valójában törődött a délvidéki magyarság emlékezetéből. Kalapis Zoltán írta meg röviden, ki is volt ő, s milyen szerepet játszott a sorsunk alakításában. (Kalapis Zoltán: Életrajzi kalauz I., Forum Könyvkiadó, 2002.) Az itt említett perekben szereplő vádlottak, magyar bírók és ügyészek adatainak forrása jobbra szintén ez a Kalapis-könyv. Varga Péterről nem tudni semmit. Állítólag a Szerémségből került Újvidékre, s miután betöltötte az ebben a büntetőtanácsban rárótt szerepet, eltűnt a süllyesztőben. Gyetvai Károlyról (Topolya, 1915 – Újvidék, 1985) Györkei Jenő is említést tesz. A rezsimnek nagy szolgálatot tett a háború utáni perekben Szabadkán, Topolyán és Újvidéken játszott szerepével, a kommunista rezsim melletti feltétlen kiállásával.

⁶ Zombor, 1873. – Budapest, 1944. 1919-ben a budapesti hatóság őt nevezte ki Bács-Bodrog főispánjává, de hivatalát már nem tudta elfoglalni, internálták.

nem szerepelt Kovácson kívül. Deákot a főtárgyaláson zombori barátja és ügyvédtársa, Palásthy Ödön védte. A Szombathelyi és vádlott-társai elleni perben azonban már az ítélőtestület elnöke is magyar volt, név szerint a már említett Varga Péter. Abban a perben azonban a büntetőtanácsnak még egy magyar tagja volt, a fentebb említett Kovács Kálmán⁷, itt tehát már mint a büntetőtanács bíró tagja szerepel. A vádat azonban a Szombathelyiek elleni perben is magyar ügyész helyettes képviselte, a topolyai születésű dr. Gyetvai Károly.

Az említett ügyészi kihallgatáson a jegyzőkönyv szerint Deák a razziáról ezt közölte: „Nem felel meg a valóságnak, hogy Grassy József 1942 januárjában tájékoztatott arról, hogy Újvidéken is lesz razzia. Engem egy nappal az újvidéki razzia előtt felhívott Feketehalmy-Czeydner tábornok, hogy menjek Újvidékre, és keressem föl. Ugyanakkor meghívta Bajsay Ernő alispánt, valamint a főispánokat Szabadkáról és Újvidékről, Röck Andort, illetve Fernbach Pétert. Ha jól emlékszem, Bajsay alispánnal automobillal érkeztem január 20-án, délután 16 órakor. Mikor így négyen együtt voltunk, Grassy jelentette Feketehalmy-Czeydnernek, aki aztán fogadott bennünket a Levente Otthonban.

Úgy emlékszem, ott voltak a bácskai polgármesterek Feketehalmy-Czeydnernél, s ott volt néhány tiszt, de nem ismertem őket. Feketehalmy-Czeydner bemutatta Újvidék térképét. Rajta megmutatta Újvidék felosztását, nem tudom hány részre, s kifejtette az akció tervét.

Jól emlékszem, hogy Röck és én csodálkozva kérdeztük, minek hívtak bennünket Újvidékre, hiszen ez minket egyáltalán nem érint, mert Újvidék nem tartozik a mi hatáskörünkbe.

[...]

Azt hiszem, a razzia első vagy második napján irodámban fölkeresett Palásthy Ödön jó barátom, és közölte velem, hogy zombori szerb urak tájékoztatták, hogy Újvidéken szörnyű gyilkosságok és fosztogatások zajlanak, hogy embereket dobálnak a Dunába és hasonlók. Még Palásthy jelenlétében autóért telefonáltam és Pestre utaztam, hogy megakadályozzam az újvidéki razzia folytatását. Még aznap sikerült referálnom Keresztes-Fischer belügyminiszternek, aki győzötett, hogy leállítja a gyilkolást Újvidéken. Másnap tértem vissza Zomborba, s közöltem Palásthyval, hogy nyugodt lélekkel közzölheti a szerb urakkal, nem lesz több razzia, amíg én itt vagyok.” Deák a bíróság előtt tett vallomásaiban kifejtette, hogy nem szerbgyűlölő, sok zombori és újvidéki szerb barátját, ismerősét meg is nevezte, köztük Irinej újvidéki szerb pravoszláv püspököt, akiről a szeptember 20-ai ügyészi kihallgatáson érdekes tényt közöl, illetve nyilván bemutat egy dokumentumot, mert a Kasa által összeállított gyorsírói jegyzőkönyvben idézőjelben szerepel, ami kétséget kizáróan arra enged következtetni, hogy magáról a dokumentumról másolta a gyorsírást végző személy a jegyzőkönyvbe. „Amikor a német egységek 1944. március 19-én Magyarországot megszállták, engem elbocsátottak a Bácska vármegye, valamint a Zombor és Újvidék városok főispáni tisztségéből, én elutaztam Újvidékről anélkül, hogy bárkitől is elköszöntem volna. Ezért kellemesen meglepett a levél, amelyet Irinej pravoszláv püspöktől kaptam. Levelében ezt

⁷ Kovács Kálmán (Magyarkanizsa, 1911. – Újvidék, 1977.) 1936-tól volt a Jugoszláv Kommunista Párt tagja, Zágrábban és Szabadkán szerezte jogi oklevelét. A háború után tagja lett a vajdasági igazságszolgáltatás legfőbb szerveinek, de más tartományi csúcsszerveknek is, ahol a magyarok ügyeit intézték. Az 1948-ban kirobbant Tito-Sztálin-konfliktus idején súlyos büntetést szabtak rá, szabadulása után meghasonlott önmagával, több öngyilkossági kísérlete volt, végül az utolsó sikerült.

írta: «Kegyelmes főispán uram! A napokban értesültem, hogy kegyelmességed lemondott főispáni szolgálatáról, a mai időkben különösen súlyos és felelősségteljes szolgálatról. Rangos és bizalmas szolgálatában őszinte kegyességet tanúsított személyem és egyházam, valamint sok megpróbáltatásnak kitett híveim iránt, amikor a mi ügyeinket megértéssel és jóakarattal intézte és oldotta meg, jó taktikával, részrehajlás nélkül és igazságosan. Jómagamnak is és híveimnek is Ön ezekben a súlyos időkben mindig jóakaró, bátor képviselőnk volt panaszaink hatóságok előtti intézésekor.

Kérem kegyelmedet, hogy mindezért kegyeskedjen fogadni egyházam, híveim és szerény személyem őszinte háláját.

Fogadja kegyelmességed ez alkalomból is őszinte tiszteletem kifejezését. Újvidékeken [Így! - M.M.] az 1944. esztendő április 17-én. Irinej s.k. Bácskai szerb pravoszláv püspök.»

Deák is beleesett abba a hibába, amibe Magyarország teljes vezetősége, és ez nem csupán a háború folyamán, hanem még utána is sokáig és félreérthetetlenül megnyilvánult. Akkoriban ugyanis nem volt elég, hogy valaki bizonyíthatóan nem volt szerbgyűlölő, sőt az sem, ha kimondottan támogatta a szerb nemzet ügyét. Kommunistának is kellett lenni ahhoz, hogy szava legyen. Deák azonban a vallomásaiban felsorolt szerb barátai között keresve sem találhatott volna baloldalt, hiszen elkötelezett polgári beállítottságú volt, aki úton-útfélen üldözte a szélsőbaloldaliakat – érthetőbben: kommunistákat, akkoriban inkább bolszevistáknak mondták őket –, de természetesen ellene volt a szélsőjobboldaliaknak is. Még a per jegyzőkönyveiben is fel-felbukkan a vádlottak védelmére kimondott érv, hogy hiszen hát kapcsolatot tartottak a csetnikekkel, ami természetesen csak rontott a helyzetükön, mert a csetnikeket Titóék jobban gyűlölték egy időben, mint akár a németeket vagy a magyarokat. Erre vonatkozóan rengeteg dokumentum található Pero Simić TITO, Fenomen 20. veka című életrajzi könyvében⁸. A magyar külpolitika azzal, hogy 1943-tól kezdődően már határozottan kereste a kapcsolatot a londoni menekült királyi jugoszláv kormánnyal és a Draža Mihajlović tábornok vezette csetnik hadsereggel, sokat rontott Magyarország külpolitikai helyzetén, hiszen ekkor már Winston Churchill is tudott annyit, hogy a Tito által irányított partizán hadsereg és a kommunisták döntik majd el Jugoszlávia sorsát. A brit kormányfő ezért küldte személyes képviselőjeként saját fiát, Randolph Churchillt ekkor a partizánok főhadiszállására, Tito mellé összekötőnek.

A magyar tömegszervezet vezetője

Krámer Gyula⁹ szintén döntő szerepet játszott a délvidéki magyarok életében az első délszláv állam idején, jóllehet az első időben inkább csak gazdasági szempontból, és az újvidékiek szempontjából is, hiszen itt volt a gyára és más vállalkozása, az itteni egyházi és közösségi életben vállalt irányító szerepet, s vagyonából az itteni közösségi élet kiadásainak tetemes

⁸ Službeni glasnik kiadása, Beograd, 2012

⁹ Krámer Gyula (Kula, 1883. – Újvidék, 1945.). Gyáriparos. A DMKSZ elnöke, felsőházi képviselő. Súlyos bűnökként rótták föl a perben, hogy a Magyar Honvédség bevonulása után elnöke volt a tízes bizottságnak, és emiatt felelőssé tették az 1942. évi délvidéki razziáért. Emlékeztetőül: a partizánok bevonulása után hasonló bizottságok működtek a kommunisták irányításával, s ezek karakterisztikáit adták ki a város polgáraitól. Akiket megbízhatatlannak minősítettek, azok számára ez a minősítés kezdetben akár a halálos ítélettel lehetett egyenértékű, később esetleg még csak utazási engedélyt sem kaphattak, állást nem vállalhattak, a szavazati jogot is megvonták tőlük.

részét fedezte. Jelentősége és tekintélye, befolyása hatalmasat nött a harmincas évek legvégétől, amikor érezhetővé kezdett válni a két ország közötti feszültség enyhülése. 1940 végén a hatóságok engedélyezték a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetségnek a megalakulását (JMKSZ, később a Jugoszláv helyett Délvidékit vett fel a nevébe: DMKSZ), s ennek ő lett az elnöke. A két állam közötti viszony gyors javulása, a magyar polgári szerveződés, a kisebbségi sors javulásának reménye olyan szárnyakat adott a délvidéki magyaroknak, hogy azt lehet mondani, szinte mindenki beiratkozott a JMKSZ-be. A világháború utáni titói korszakban ezt a szervezetet is fasisztoidnak minősítették, A. Kasaš is a Kulturbundhoz hasonlítja, a tagjaira ferde szemmel néztek, valójában tehát csakugyan minden magyart gyanúsnak tekintettek, mint ahogyan egy 1945 januárjában, a Szabad Vajdaságban megjelent cikkben olvasható: „Minden magyar egy kicsit fasisztagyánús.” Krámernek ez az elnöki pozíció döntően befolyásolta a sorsát a bíróságon, mint ahogyan az a körülmény is, hogy ő is üdvözölte a honvéd csapatok bevonulását Újvidéken, a jövővényeket – a csatorna újvidéki torkolatánál, a hídon két páncélos legénységét – beszéddel, örömmel köszöntötte, az eseményt felszabadulásként élte meg, és visszatekintve is annak minősítette. Ugyanilyen hatással volt a halálos ítélet kiszabására az a körülmény, hogy a razzia ellen nem tiltakozott, noha, mint a kihallgatási jegyzőkönyvben kifejti, a kérdéses napokon nem tartózkodott Újvidéken, az eseményekről Budapesten értesült Nagy Iván délvidéki ügyvédőtől január 24-én, majd másnap, január 25-én újabb ismereteket szerzett róla Szabadkán, ahol sokakkal találkozott Röck Andor főispán beiktatási ceremóniáján.

Tisztelt Matiska úr!

A napokban került a kezembe New falachadaltuult című munkája 1. része, melyben Nagy Iván' reglimentonit Bjelagyeben. Többek közt megemlíti a Krausot Testvéreket, nevezetesen Gyulát aki grániparos volt. Nagy látott a világon kétszer is, most együtt ismerősből együtt dolgozik egy diktőr Kraus-vel, aki azt állítja magáról, lezárta a háborút ezzel a családdal és nagy érdemeiért társulást e címet, táncos vagy az ön nevével társulást tartalmazó írást. Ezen arról írták, hogy családja Brider Kraus a Draht n. Eisenwaren fabriká n. Herold Novi Sad (New York, Újvidék) nevű üzem tulajdonosa volt, Julius (Gyula) Alexander (Sándor) és Karl (Károly) Alexander barátok 1934-ben meghalt.

Ha az ön hivatása miatt arról a családról van szó, bizony nemcsak a profilprofilálással tájékozottak róla és megismerhetők a további lépéseket.

Ezeret az emberket bejárta megpróbáltatások, megpróbáltatásai kiabolták a kommunista hatalom létezésével és elleni lépésekkel, de ide az ön nevére van szükségem.

Magyarul annyit, mondok a biztonságát és hiteltelenségét a múlt tárgyalás, feltárásába végre máhírszerű munkájáért, amikhez továbbra is hiteltelenség és sok sokat kívánok.

Például, hogy Magyarországon éltek - tulajdonképpen a bennük - tes munkájával megismerem két néhai 1000-1100 DM-es, és 120-130 DM-es nyugdíjait. Előzetesleg munkát végeztem, vállaltam gondjait. De ez még vagy más nem a Ária's ideje!

Válaszát várom, üdvözléssel Önt

Tajti István
9781 EGYHÁZSZEKES-rt.
Rákóczi tér 7.
Magyarország

200. évi 10-án

Krámer Gyuláról csak így lehetett adatokat gyűjteni e levél írása idején

*Месом наредбом - амандатомашки податок за истражување
број 02731 од 28. XII. 1944 г.*

KOMISIJI ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH
POMAGACA U VOJVODINI

NOVI SAD

U prilogu prepisa prijava - broj 497,509,510,511,512,513,514, 515,516,i 517 od 26 XII 1944 god. dostavlja se na dalju nadležnost sa izveštajem, da su izvršiooci dela ubistva nad Zrtvom ZIL KONA, trgovca iz N. Sada, Kralja Aleksandra ulica bili glavni izvršiooci : Fener Djordje, direktor "apolo" bioskopa, Gaus Viktor, trgovac, naic Stevan, trgovac, Kramer Djula, industrijalac, Dr. Sultes Franja, advokat, Dr. Vagner Karlo, kr. javni beleznik, Svraka Franjo, kat. paroh, Dr. Horvat, luteranski paroh, Abraham Janos, trgovac i Nadj Antal, gradski savetnik - svi iz novog sada.

Ujedno izveštavamo da se nekoja od ovih lica nalaze jos u u novom Sadu, a nekoja, pak, u begstvu. Obzirom da je u delu ovog zločina zastupljena i zainteresovana vecim delom vodeca licnost Madjarske inteligencije to molimo da se izvoli nastojati za njihovo lišavanje slobode.

SMRT FASIZMU-SLOBODA NARODU !

Novi Sad
28 XII 1944 g.

SEKRETAR :

PRESEDNIK MESNOG POVERENISTVA ZA NOVI SAD :

*Адреса истраживача
Знаменит*

Korabeli dokumentum és a következő oldalon a magyar fordítása. Tíz, sorszámozott följelentésre hivatkoznak írói. Ilyen följelentések tízezer számra készültek akkoriban a hatalom és a Kommunista Párt serkentésére, kényszerítő beavatkozása következtében. Ebből a dokumentumból azt lehet érteni, hogy Krámer Gyula és az újvidéki belvárosi katolikus plébános meg a lutheránus lelkész „végrehajtói a meggyilkolásnak”, vagyis személyesen ölték meg Zil Kon áldozatot. Ők és a följelentésben felsorolt többi vezető magyar személy. Egyről közülük – Krámer Gyuláról – bizonyítottan állítható, hogy nevezett Kon leggyilkolásában nem vett részt. A rizsa idején ugyanis nem volt Újvidéken. De ha úgy gyűjt valaki a bizonyítékokat, mint az akkori hatalom tette – följelentések alapján –, bármit lehetne bizonyítani

FORDÍTÁS

[Kézírás]

Újvidék város helyi népfelszabadító bizottsága
Szám:02731, 1944. év XII. 28.

[Gépirás]

A MEGSZÁLLÓK ÉS SEGÍTŐTÁRSAIK HÁBORÚS BŰNCSELEKMÉNYEIT
KIVIZSGÁLÓ VAJDASÁGI BIZOTTSÁGNAK
ÚJVIDÉK

Az 1944. XII. 26. keltezésű 497, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517 számú feljelentések átgépeléseit mellékelve, jelentéssel egyetemben további intézkedésre felterjesztjük, hogy KON ZIL kereskedő, az Újvidék, Sándor Király utcai lakos gyilkosságának tetteseai között: Fehér Gyorgye az Apolló mozi tulajdonosa, Gausz Viktor kereskedő, Haic Sztevan kereskedő, Krámer Gyula gyárparos, dr. Sultész Franja ügyvéd, dr. Vagner Karlo királyi közjegyző, Svraka Franjo katolikus plébános, dr. Horvat luteránus plébános, Ábrahám János kereskedő és Nagy Antal városi tanácsos voltak a fő végrehajtók - valamennyien újvidékiek.

Egyben jelentjük, hogy némelyek ezen személyek közül még Újvidéken tartózkodnak, némelyek pedig szökésben vannak. Tekintve, hogy ezen bűncselekményben jobbára a magyar intelligencia vezető személyei vannak képviselve és ők érdekeltek, kérjük, szíveskedjenek igyekezni megfosztani őket szabadságuktól.

HALÁL A FASIZMUSRA - SZABADSÁG A NÉPNEK

Újvidéken, 1944. XII. 28

TITKÁR:

ÚJVIDÉK VÁROS HELYI

KIRENDELTSÉGÉNEK ELNÖKE:

[Kézírás]

A feljelentés másolatát átvette [nőnemű személy]
ZPerity

Allításának azt a részét, hogy a razzia napjaiban nem tartózkodott Újvidéken, egy Budapesten élő rokona is megerősítette 2014-ben. Ebből a dokumentumból majd idézünk is. Január 26-án ért Újvidékre, és itt részletesen tájékozódott otthon a családtagjaitól, de hivatalos személyektől is, többek között Fernbach Péter főispántól, aki – mint a kihallgatási jegyzőkönyvből értesülhetünk – közölte vele, hogy a zsabylai razzia kiterjesztését ő, Fernbach főispán kérte a belügyminisztertől, de kezdeményezését több újvidéki szerb is támogatta, közülük többeket meg is nevezett, de természetesen mind olyanok voltak, akik a kommunisták jelenlétét kifogásolták a városban. A vérengzésben olyan rendkívüli eset is történt, hogy a polgárok sorsa fölött rendelkező tízes bizottság egyik tagját, egy Pandurovics nevezetű fakereskedőt is lelőtték.

Hídlábba betonozva

A második nagy per 1946. október 22-én kezdődött. Az újvidéki szerb napilap, a Slobodna Vojvodina aznap kurta hírben közölte az eseményt, „Ma kezdődik a Bácskában lezajlott razzia szervezői és végrehajtói feletti ítélezés” cím alatt. Teljes terjedelmében idézzük. „Ma Újvidéken, a Kultúrotthonban Vajdaság Legfelsőbb Bírósága előtt megkezdődik az ítélezés a fasiszta-magyar gonosztevők, élükön Szombathelyivel, a Bácskában lezajlott vérengzés szervezői és végrehajtói felett. Az ítélezés kezdetét délután 3 órára tűzték ki.” Egy tévedés helyrehozása miatt idéztük a fentieket. Györkei ugyanis az igen jól megírt említett könyvében az alábbiakat állítja: „A tárgyalás a pétervárad-i erőd közelében, a pétervárad-i kultúrteremben folyt október 22-étől 28-áig. A tárgyalás nyilvános volt. A bíróság a kultúrterem színpadán foglalt helyet.” Abban az időben és még utána évtizedeken át Újvidéken a Kultúrotthonnak – szerbül Kulturni dom – nevezett épület egyértelműen azt az épületet jelentette, amelyben a háború után évtizedekig a Szerb Népszínház működött. Homlokzatán ott lehetett olvasni az épület nevét: Kulturni dom. Péterváradon, az erődítmény közelében nem volt ilyen jellegű építmény. Kotrba Borbála, a könyvünkben idézett egyik tanú, aki személyesen is ott volt egy alkalommal a tárgyaláson, szintén arról beszélt, hogy a Kultúrotthonban járt a tárgyaláson. Ez szerintem nem vitás. Nem tudom azonban bizonyítani, hol lettek elásva a kivégzettek, de leírom egy élményemet, amely a kivégzettek nyughelyeül más terepre utal, nem arra, amelyet Györkei említ. Ő ugyanis azt közli, hogy a tetemeket az erődítmény és a Duna közötti terepen ásták el, s hogy csontjaikat a híd építésekor az alapokba betonozták. Ha így történt, csakis a Žeželjrről elnevezett betonhíd jöhet számításba. Temerini kubikosok sokan dolgoztak azon a részen, többek között akkor, amikor a csatornatorlatot kissé lejjebb építették, meg amikor a kóolaj-finomító épült. Temerinben általuk terjedt el a hír, hogy alapozáskor sok csontra, nyilván tömegsírra bukkantak. Ennek a valószínűsége igen nagy, hiszen ott volt a valamikori Kátyi-erdő (szerbül Rajina šuma). A könyvünkben említett tanúk közül is említik ezt. Újvidéken köztudomású, hogy az erdőben bizonyosan volt tömegsír, valószínűleg nem is egy. Amint többek szavaiból idézve tudjuk, amikor a kubikosok ráakadtak, a munkát azonnal leállították, őket elkergették onnan, egy ideig nem is mentek dolgozni, s mire újra mehettek, a csontok el voltak takarítva. Csakhogy ez nem az erődítmény közelében történt, hanem a folyam bal partján. Egyébként évtizedek folyamán Újvidék területén ilyen lelet többször is előkerült, s az események mindig hasonlóan zajlottak le. Olyan hírek is elterjedtek, hogy a kivégzések dandárjában

Újvidékről teherautókon tetemeket szállítottak a Szabadka felé vezető régi nemzetközi út Szenttamás és Bácsfeketehegy közötti szakaszára, tömegsírba, oda, ahol jobb felől akkoriban egy akácerdő volt, ennek a sarjai a mai napig jelzik a helyet.

Az 1950-es évek végén az Újvidéki Mezőgazdasági Kar a Péterváradai vár külső épületeiben működött, jómagam is oda jártam előadásokra a harmadik évfolyamig. Évfolyamtársunk volt a csonoplyai születésű Varga József, a Forum-ház későbbi vezérigazgató-helyettese. Egy alkalommal, amikor több magyar társunkkal nagy csoportban mentünk fölfelé a várba, Jóska, a legfelső vársánchoz érve, a valamikori felvonóhidról oda mutatott a nekünk balra eső, a várfal aljában álló emlékmű felé, s arról ejtett néhány mondatot, hogy ott valahol vannak valakik elásva, s háborús bűnösöket meg a razziát is említette, de mondanivalóját hirtelen abbahagyta, mondhatnám, a nyelvébe harapott. Számomra akkor nem volt kétséges, hogy a háború után kivégzettekről akart valamit mondani, s mintha még magyar tábornokról vagy tábornokokról is említést tett volna. Jóska már abban az időben bennfentesnek számított, ifjúsági vezető volt. Akkor figyeltem föl rá, amikor elsőéves korunkban az Egyetemisták Szövetsége évfolyami alapszervezetét alakítottuk, s ő is, én is jelölt voltam a vezetőségbe, de ő győzött, a kommunista párttagok elsőpró agitálásának köszönhetően. Az ügyről soha többé nem esett szó közöttünk, de meglehet, hogy csupán azért, mert ő igen fiatalon meghalt.

Mit reméltek a vádlottak a bíróságtól? A sajtóban megjelentek és a kihallgatási jegyzőkönyvek szerint némelyek igen méltatlanul viselkedtek, mások vádolásával mentették volna magukat. Kétségtelen tényként kezelhető azonban, hogy sem Deák, sem Krámer, de leginkább talán éppen Szombathelyi nem tartozott ezek közé. Sőt, magatartásukkal talán még bizonyos tiszteletet is kivívtak az eljárás során, már amennyire egyáltalán lehetett a per közönségének folytonos uszítása és az eljáró szervek egyértelműen tapasztalható elfogultsága közepette.

Ahelyett, hogy belebocsátkoznánk az ítéletek mérlegelésébe, idézzük Feketehalmy-Czeydner egy levelét A. Kasaš könyvéből. Ebből világosan kitetszik, hogy ő legalábbis tisztában volt mindannyiuk helyzetével¹⁰.

Feketehalmy-Czeydner levele dr. Slavko Kuzmanović ügyésznek:

„Tisztelt Ügyész úr, fogadja és tegye közzé szerb, valamint francia nyelven az alábbi nyilatkozatomat, melyet szabad elhatározásomból teszek.

Lemondok minden módszeres védekezésemről, amelyet a jugoszláv hatóságok nagylelkűen a legnagyobb mértékben lehetővé tettek számomra.

Viselem, amint a katonai hierarchia többi tagjai is a Bácskában 1942-ben lezajlott sajnálatos események részfelelősségét. Mivel nem állnak rendelkezésemre sem dokumentumok sem pedig tanúk, védekezésem csak annyiból állhatna, hogy csökkentsem felelősségemet, amivel csak növelném a feljebbvalóim és alárendeltjeim felelősségét. Az ilyen védekezés nem felel meg természetemnek. Az, hogy vádlottként eddig jutottam, nagyrészt azzal a barátsággal magyarázható, amellyel sokáig védtem a bűncselekmények elkövetőinek nevét.

Végrehajthatják rajtam a halálos ítéletet, hiszen harcoltam az önök nemzeti irányzata ellen. Nem vonzó számomra a hosszú raboskodás, amely egy csúnya játék, azaz régi társak

¹⁰ I. m.323. o. Az okmány levéltári jelzete: MVAO, br. 8561

idegen bíróság előtt folytatott méltatlan küzdelmének eredménye lehet. A hosszas raboskodás – tekintettel beteg testi és lelki állapotomra – rosszabb lenne a halálnál.

Egyetlen dolog, amit szilárdan állítok és bizonyítok a Mindenható Isten előtt, hogy a tisztogatásra és a megtorlásokra meghatározott parancsokat kaptam, én azonban mindig tartózkodtam minden túlzástól: minden kiadott rendeletem és végrehajtott cselekedetem humánus és tisztességes volt.

Ez a rezignált álláspontom, amelyre helyezkedtem, kifejezi azon szándékomat, hogy minden formálisan feltett kérdésre megadjam a szükséges választ. Erre írásban készíték anyagot, hogy a beszédbeli nehézségeket könnyebben leküzdhessem.”

A szerző nem közli, mikori keltezésű az okmány.

Az 1946. október 30-án hozott ítélet kimondása után természetesen következik a részletes „INDOKLÁS”. Egészen furcsa és érthetetlen, hogy ennek a végén ismét következik egy újabb, ugyancsak részletes másik „INDOKLÁS”.

Fontos dokumentumot idéz Đorđe Vasić¹¹ ezzel a perrel kapcsolatban. A vizsgálati eljárásban szerepelt még egy személy, Fernbach Péter, Újvidék főispánja, aki végül nem került a vádlottak közé. Temerinben volt a kastélya, onnan is nősült polgári családból, nyilván e család révén terjedt el a temeriniek között annak a híre, hogy a vizsgálat idején kiugrott vagy kidobták a bíróság épületének emeleti ablakából. Ezt közölte e sorok írójával a feleség fivére, Tóth Lajos. Fernbachal kapcsolatban Vasić a következőket írja: „Az újvidéki razzia valamiben különbözött a Sajkás-vidékitől. Grassy [A per harmadrendű vádlottja. - M.M.] teljesen kikapcsolta a razziából a politikai hatóságot. Mi több, Nagy Miklós polgármestert, aki – legalábbis szóbelileg – szembeszállt, házi őrizetbe helyezte. Fernbach Főispánnak, aki pedig mindössze néhány nappal korábban fenyegette a szerbeket, lehetlenné tette az utcán közlekedni. Mindkettőjük telefonját kikapcsolta. Február 18-án levelet írt a belügyminiszternek, melyben egyebek között ezt mondja: «A lezajlott razziával kapcsolatban tisztelettel jelentem, hogy az egész razzia puccsra hasonlított, s én e napig nem látom világosan, vajon ez egy elmebetegnek vagy a szadista parancsnokoknak volt-e a személyes akciója vagy pedig a vezetőség kiengedte kezéből az irányítást.» Fernbach azonban a továbbiakban magyarázza az egész eljárást, ami miatt elégedetlen: «Az egész eljárás, ahogyan beindították, a főispán és a polgármester kizárása, valamint az a tény, hogy az azóta eltelt négy hét alatt a most visszavonuló katonai hatóság a mai napig nem szolgált semmiféle magyarázattal sem a főispánnak, sem pedig a polgármesternek, arra enged következtetni, hogy az első fölételezés a helyes.»” A főispán tehát – aki közismerten keményen lépett föl a szerbekkel szemben – maga is elmebetegnek minősítette a razzia felelősét.

Andrée Árva Dezső perével azért érdemes foglalkozni, mert napilapja a Reggeli Újság volt az újvidéki és a környékbeli magyarság legbefolyásosabb szellemi irányítója. A magyar kisebbség védelmében betöltött szerepéről, társadalmi befolyásáról, a királyi Jugoszlávia nyílt és körmönfont magyarázójáról részletesen tájékozódhat, aki elolvassa Hornyik

¹¹ Đorđe Vasić: Hronika o oslobođilačkom ratu u južnoj Bačkoj (Krónika a dél-bácskai felszabadító harcról). A Vojvodina u borbi sorozatban adta ki a Szerbiai Harcos Szövetség Vajdasági Részlege Novi Sad, 1969. 160. o. A szerző nem utal a dokumentum forrására.

Miklós: Délbácska című tanulmánykötetét. A Reggeli Újság jelent meg korábban e név alatt. Volt rá eset, hogy a lap nem készült el, mert a szerkesztőség minden tagja le volt tartóztatva a magyarság melletti kiállás miatt. E lapnak volt az egyik mindenese Andrée Árva Dezső¹². 1944. december 29-én tizenkilencedmagával folytattak le ellene eljárást, melynek ő volt az elsőrendű vádlottja. Közülük tizenkettőt halálra ítélték, Andrée Árva Dezső természetesen közöttük volt, s végre is hajtották az ítéletet. Neki indoklasként azt idézték, hogy szerkesztette a Reggeli Újságot, lapjában azt írta, hogy a királyi Jugoszláviában a magyarok raboskodtak, a bevonuló honvédeket felszabadítóknak minősítette és magasztalta, a partizánokat ezzel szemben betörőknek, banditáknak, fosztogatóknak, és dicsőítette a fasizmust.

Könyvünkben külön címszó alatt foglalkozunk Hegyi József nyomozóval. E helyen csupán az ítélettel, annak is mindössze egy furcsaságára térünk ki, de – hangsúlyozzuk – nem a periratok alapján, hanem az ezen iratokat részben ismertető dr. Đorđe N. Lopičić Mađarski ratni zločini 1941–1945 (Magyar háborús bűncselekmények) c. könyve¹³ alapján, amelyben az ítéletet közli. Egészen különös, hogy az indoklás annyira kurta-furcsa, hogy érthetetlen is. A kezdete után az ítélet következő oldalának egy része ki van hagyva, s folytatódik a 19. ponttal. Teljességgel érthetetlen, minek a felsorolását folytatja a könyv szerzője e 19. ponttal. Miért maradt le az első 18? Merész-e a föltételezés, hogy talán a bíróság figyelmen kívül hagyott a vádlott mellett szóló minden bizonyítékot, például azt, hogy az 1942-es razzia idején üldözötteket bújtatott a lakásán?

Krámer Gyula unokájának közlése

A kivégzett Krámer Gyula leszármazottai közül a Magyarországon élő egyik unoka elektronikus úton küldött két írásában értékes adatokat szolgáltatott nagyapjáról korabeli, a már halálra ítélt nagyapa leveleiből idézgetve részeket. Előbb a 2013. január 13-i keltezésűt közöljük némileg rövidítve.

„ (...) a család (akiktől az utolsó levelek másolatát kaptam) kifejezett kérése az volt, hogy nagyapám két levele csak mint információforrás, adatközlés jusson az érintett kutatók elé és nyomtatásban, sajtóban ne jelenjenek meg.

Ezért a leveleket kivonatolva (...) írom meg. Azt a keveset, amit esetleg én fűznék hozzá, azt dőlt betűvel teszem.

Az 1945. november 5-én írott levelet (és a később írt második levelet is) a család egyik barátja, miután ő is Magyarországra települt át, juttatta el az özvegyhez. [Értelemszerűen Krámer Gyula özvegyéhez.]

A hadbíróóság 1945. november 1-jén, az elhunytaknak szentelt napon Deák Leót, Popovics Milánt, Zomboryt [Gyula] (*Újvidék rendőrfőnökét*), Báthory Gézá, Könyököt [József] és Krámer Gyulát halálra ítélte.

¹² Andrée Árva Dezső (Újvidék, 1895.–Újvidék, 1944.) Az első világháborút végigharcolta, főhadnagyként szerelt le. 1925-től kezdett hírlapírással foglalkozni, Franciaországban is tanulta a szakmát. Elhivatottan művelte és tájékoztatta a Délvidék legdélibb részén élő magyarságot, s harcolt a jogaiért. Halálával, az ellene és 18 társa ellen lefolytatott perrel soha senki sem foglalkozott. Szerkesztőtársának, Tomán Sándornak a fia, Tomán László, a Forum Kiadó későbbi szerkesztője édesapjával kapcsolatban emlegette írásaiban és szóban.

¹³ Mađarski ratni zločini 1941–1945; Presude jugoslovenskih sudova, Muzej žrtava genocida kiadása, Beograd 2010. (Magyar háborús bűncselekmények 1941–1945; Jugoszláv bíróságok ítéletei)

* A levélíró nem kívánja nevének közlését. Szögletes zárójelben [ ] M.M. bejegyzései olvashatók.

Krámer Gyula 1942. január 20-án délután [Vagyis az újvidéki Razzia előtt.] Pestre utazott, ahonnan 24-én [a razzia után], szombaton (*miután híret vette a razziának*) este ért vissza Újvidékre. Ezzel szemben a vád két tanúja : Nikolics Milica (*Nagy Iván¹⁴ polgármester volt kisasszonya*) és Csorba János 70 éves öregember a volt német sportpályáról állították, hogy a razzia alatt Újvidéken volt. (*A családunk úgy tudja, hogy lett volna olyan tanú is, aki igazolta volna, hogy ez idő alatt K.Gy. Budapesten volt, de őt nem engedték tanúskodni*). A vádpontokból ötben, melyek (*az 1941-től kiadott*) körlevelekre vonatkoznak, K. Gy. azért tartja ártatlannak magát, mert a körlevelek fogalmazása dr. Hegedűs László (*titkár?*) munkaköre volt. (*Hegedűs a háború végén nyugatra menekült, tudomásunk szerint nem lett felelősségre vonva*). Ezek közül az egyik legsúlyosabb az 1942. január 21-én keltezett körlevél, mely a gyanús személyek összeírását kéri a fiókoktól [A levélíró nyilván a DMKSZ szervezeti egységeit érti alattuk.], Hegedűs műve, mivel K.Gy. e napokban nem volt Újvidéken.

(Itt felsorolás következik az egyes vádpontok cáfolatával, de azt részben a második levél is tartalmazza, ezért ezeket összefoglalva a vádirat ismertetése után küldöm.)

Az 1945. november 18-ai levél:

Nyolc hónapi keserves fogság után nov. 1-jén K. Gy.-t öt társával (...) együtt halálra ítélték, Knézi Péter 6 évet kapott. Előzőleg Reök¹⁵ és Tallián¹⁶ öngyilkosok lettek. 17-én este hirdették ki a 2. fórum jogerős ítéletét, mely jóváhagyta az elsőfokú ítéletet. A kegyelmi kérvényt K. Gy. ügyvédje, Arsin Miloje másnap beadta, és bár a vádlottakat védőügyvédek biztatták, K. Gy. nem bízott annak sikerében, úgy gondolván, hogy egy héttel később már nem lesznek az élők között. (*Tudomásom szerint november 27-én végezték ki őket, nagyapámat golyó által, a többiekéről nem tudok. A levél a továbbiakban kitér arra, hogy K. Gy. elmenekülhetett volna – Svájcba volt lehetősége –, de lelkiismerete nyugodt volt, ezért várta be sorsát, míg a valódi bűnösök elmenekültek. Néhányat a katonatisztek közül nyugatról kiadtak a Jugoszláv hatóságoknak. Ez a levél is tartalmaz a vádiratot érintő cáfolatokat.*

Amire a levelekben nincs utalás, de később édesanyám visszaemlékezéseiből tudok:

1945 márciusában Jugoszláviának nem csupán az ottani állampolgárokat adták ki, hanem például Nagy Iván [helyesen Miklós.] polgármestert is, aki magyar állampolgár volt, és tudomásunk szerint csak Bácska visszacsatolásakor lett magyar részről ott kinevezve. Szintén kiadták Nagy Győzöt, aki valamilyen hivatalnok volt, ő 6-7 év körüli börtönt kapott. [Mint a könyvünkben idézett dokumentumból látni, Nagy Győzöt is kivégezték.]

Ami a razziát illeti, az kizárólag a magyar katonaságot terheli; a katonaság az utakat és a telefonvonalakat is őrizte. Úgy sikerült leállítani, hogy ketten (sajnos a nevek nem emlékszem) lopva kijutottak Temerinbe, ahol Fernbach Péter alispán felhívta Keresztes-Fischer belügyminisztert¹⁷, aki leállította a razziát. Fernbach Péter később az Andrassy út 60-ba került, ahol a hírek szerint úgy halt meg, hogy kidobták az ablakon.” [Fernbach hasonló sorsáról a

¹⁴ Tévedés. A polgármester Újvidéken Nagy Miklós volt. – M.M.

¹⁵ Reök Andor, Szabadka főispánja nem szerepel az Újvidéken lezajlott perek vádlottjai között. - M.M.

¹⁶ Tallián József vádlottként szerepel A. Kasaš Mađari u Vojvodini... c. könyvének 206. oldalán, a könyv névmutatójában azonban ugyanitt Tibort ír, a mutatóban József nem is szerepel. Ugyanez a szerző a Stengrafске beleške... c., a kihallgatási jegyzőkönyveket feldolgozó könyvében többször említi Tallián József rendőr főfelügyelőt vádlottként, a bírósági ítéletekben azonban nem említi ilyen nevű személyt. A. Saji Enikő az Impériumváltások ... c. kötetében szintén csak a vádlottak között sorolja fel őt. Đ. Lopičić említett könyvében nem találja ilyen nevű személyt sem a vádlottak, sem pedig az elítéltek között.

Délvidéken elterjedt verzió szerint az ablakkidobásos eset Újvidéken történt. Tény, hogy a vizsgálat megindult ellene, de időközben Talliánhoz hasonlóan ő is eltűnt a gyanúsítottak közül, s a rendelkezésre álló dokumentumokból nem derül ki, mi történt vele.]

További idézetek az unoka 2013. február 13-i leveléből:

„Márton¹⁸ azt kérte, hogy Anyám visszaemlékezéseiből azt, ami (a szövegben Apusként emlegetett) nagyapám elhurcolására vonatkozik, küldjem át. Egy kérdése is volt Mártonnak, amire most találtam utalást a visszaemlékezésekben, nevezetesen, hogy amíg nagyapám képviselőként Budapesten járt, hol szállt meg:

Apusnak gyakori pesti utazásai miatt a Magyar Élet Pártja házában egy garzonlakása volt. Anyus is többször ott szállt meg. (A budapesti háborús front idején már a szüleimnél szálltak meg.)

A Délvidékről, aki csak tehette, elmenekült, Apusék Kalocsára. November közepe táján a házunk előtt megállt a Horch autó, Apusék jöttek fel Kalocsáról. Hogy az autót hogyan és mikor vitték el, erre nem emlékszem, de később már nem volt ott.

Március közepe táján megjelent egy férfi, arcról ismerős volt, azt mondta, hogy Apust kérik, menjen el tanúnak. Ez volt a szokásos trükk, ahogy ez később beigazolódtott. Így szedték össze az embereket, Nagy Győzöt is így vitték el. A szerbek szabadon jöttek át a határon, és szabadon vitték el azt, akit kiszemeltek. Előzőleg Géza (orvos rokonunk) valakivel üzente, hogy Gyula vigyázzon, mert keresik. Apus erre azt mondta, hogy ő nem tett semmi rosszat (Apusnak a zsebében volt a svájci vízum, de nem élt vele, mondván, nem követett el semmit). Mikor ez a férfi tanúnak hívta, még én is a szobában voltam, és nekem azt mondta, hogy este visszahozzák, de négyszemközt kíván vele beszélni. Valószínűleg megfenyegette, hogy ha nem megy önként, valaki mást visz el helyette. Elszaladtunk orvosért (súlyos ideggyulladásra volt a lábában), hogy bizonyítsa, hogy Apus mozgásképtelen, de az orvos csak injekciót adott. Mikor Apust elvitték (illetve botra támaszkodva az érte jött férfi kíséretében elment), az utolsó búcsúszava az volt: Éljetek boldogul.

Mikor két nap múlva sem került elő, elmentem a jugoszláv követségre (férfiembert akkoriban nem mertek az utcára engedni), ott éppen egy nagy bankett folyt, kihívták valamelyik illetékest; arcról ismertem Újvidékről, de elutasított.

Egy alkalommal, amikor a villamosról leszálltam, egy rikkancs hangosan kiabálta: «Halálra ítélték Krámer Gyulát». Ezután ismét elmentem a jugoszláv követségre, hogy tudunk-e kegyelmi kérvényt benyújtani. Egy illetékes fogadott, aki azt hangoztatta, hogy ez a lentiek ügye.”

Nem találom az írások közt, de úgy tudom, hogy Budapestről lett volna tanú, aki igazolta volna, hogy nagyapám a razzia idején Budapesten volt, de [Az Újvidéken eljáró bíróság előtt ezt az illetőt. – M.M.] nem engedték tanúskodni.

Nagy Gizi¹⁹ nénit is említette Márton, és néhány sor ő róla is szól édesanyám visszaemlékezéseiben, ezt is mellékelem.

¹⁷ Fernbachnak Temerinben különleges és megfellebbezhetetlen tekintélye volt, ezen felül baráti viszonyban állt Kmetovits Mihály postamesterrel, akinek a kérésére telefonon intézkedett a temerini zsidókkal együtt Zsablya felé, kivégzésre indított Kmetovits Józsefné Ljubica asszony kimentésében. Elképzelhető, hogy a postamesternek módjában állt akkor is telefonkapcsolatot létrehozni a Temerinben tartózkodó újvidéki főispán és a magyar belügyminiszter között, amikor ez utóbbi Újvidékről nem volt lehetséges.

¹⁸ Márton – E könyv szerzője.

Nagy Gizi, miután Győzöt is elvitték és kivégezték, Mari nénivel minden jövedelem nélkül maradt. Mari néni rövidesen meghalt. Hildáék (*unokatestvér*) lakása nagyobb volt, mint azt az akkori rendeletek személyszám szerint meghatározták és jóváhagyták, így Nagy Gizi részarányának megfelelően megváltotta szobájának árát, ekkor alakultak ki a társbérletek. Nagy Gizi derekasan megállta a helyét, büfében árult süteményt, amit a Dornstädter²⁰ fiú cukrászdájából kapott eladásra, rengeteget cipelt. Később Laci (*a fia*) kihozatta [vitette] Ausztráliába.”

A folyamórség kaszárnyája. Valószínűleg ezekbe a jobb oldali jelentéktelen, alacsony épületekbe gyűjtötték egybe a legtöbb újvidéki magyar áldozatot. Kisebb részüket helyben agyonkínózták, a többieket teherautón a Duna különböző partszakaszaira szállították, és vagy a vízbe, vagy ott kiásott tömegsírokba lövöldözték őket

---

¹⁹ Gizi néni. – A Sydneyben Nagy Lászlóval készített interjúban említett Nagy Győző felesége

²⁰ Könyvünkben Földvári Lászlóként nyilatkozó tanúként szerepel.

„TALÁLKOZTAM GRASSYVAL, ZÖLDYVEL”

Barta Géza visszaemlékezése

Nem sokkal 2002. január 24-én bekövetkezett halála előtt fogadott az ágyban fekvő fotográfus. Kötetlenül beszélgettünk, amit odavetett följegyzésekkel rögzítettem, s azt utólagosan foglaltam összefüggő szövegbe, és egészítettem ki korábbi, jórészt tőle szerzett ismeretimmal.

Még valamikor a kilencvenes évek elején, a nyilvános adatgyűjtésem kezdetén üzent, hogy van neki valami, ami engem érdekel, látogassak el hozzá. Nem gondoltam volna, hogy ő, a nagynevű, országos hírű fotós ismer vagy számon tart engem. Fölkerestem, s átadott egy kézzel írt füzetet. Döbbenettel állapítottam meg, hogy a negyvennégy októberének végén Karlócán létrehozott táborban fogva tartott újvidékiek és temeriniek névsorát tartalmazza. A saját apám is ott volt fogva tartva, ezt tőle magától hallottam. Kézbe véve még Gézáéknál fölütöttem a könyvet, s csakugyan megtaláltam benne apám nevét. Akkor nem esett szó arról, neki magának milyen élményei voltak a táborban, vagy ha mondott is valamit, akkor nem készítettem följegyzést. Emlékezetemben azonban megmaradt az a közlése, hogy amikor az újvidéki folyamőrségről egy nagyobb csoporttal uszályon átvitték őket a Dunán, talán egy napot töltöttek Péterváradon valamelyik kazamatában, s onnan gyalog mentek Karlócára. Erről nyilatkozott, töredékes följegyzést is készített Takács Béla, a Magyar Szó hirdetőosztályának akkori vezetője, tehát szerkesztőségi kolléga, vele egyébként igen jó és bizalmas viszonyban voltunk, mégis kikötötte, hogy a nevét legfeljebb halála után hozhatom nyilvánosságra. Nem sokkal később meghalt. Mihály atya szintén említette a dunai átkelést. Ott a túlparton, alighanem már Karlócán, a foglyok között kerestek olyan személyt, aki tud írni cirill betűkkel. Géza jelentkezett, s ennek a tudásának köszönhetette, hogy a karlócai fogolytábor írnoka lett. (Hasonló módon lett a járeki táborban kiválasztva a halotti anyakönyv vezetésére alkalmas személy. A dokumentum, precizitásánál fogva, fölbecsülhetetlen értékű; egy titeli származású, magyarul, németül és szerbül egyaránt jól beszélő és író, német nevű személy volt az illető. Erről a Járekon szinte egyetlen helybéli németként megmaradt Wallrabenstein János, németül Johann Wallrabenstein, beszélt. Egyaránt használta magyar és német nevét, de németnek vallotta magát. Közölve ezeket az adatokat, meg is nevezve az illetőt, sajnos a nevet nem találtam meg rendezetlen irataim között.)¹

A karlócai tábor foglyainak névsorát Barta Géza állította össze és kezelte, sőt az iroda más dolgait is vele fogalmaztatták meg és írtatták le. Amikor hazaengedték őket a táborból, ő elhozta magával a névsort tartalmazó füzetet és benne egyéb írásokat is. Más csoportokat,

¹ A járeki haláltábor anyakönyvét 1945-ben Adolf Arnold, 1946-ban Grošek Anton, majd T. Moldovanov vezette (Csorba Béla megjegyzése).

amelyekkel Péterváradról együtt indultak, továbbtereltek Belgrád irányába. Egy részüket Indiáig (Indijáig), a többieket pedig Zimonyig. Sem a Karlócán, sem a Zimonyban fogvatartottakkal eddig senki sem foglalkozott. Ez utóbbiak munkája elsősorban az volt, hogy hatalmas, nyolcvankilós zsákokban gabonát raktak ki uszályokról. Az Indián történt eseményekről először Klibán István temerini ismerősömtől hallottam. Utcabéli legény volt, majdnem átelleni szomszéd, akinek az édesapja azok között veszett el, akikről Mihály atya beszélt nyilatkozatában. A zimonyiakról pedig testvérnéném, Ilona férjétől, Gyuráki Sándortól hallottam, aki 21 éves legényként szintén ott volt. Ő is a zsákolók közé lett beosztva. Magas termetű, erős lévén, jól bírta a munkát, de sokakkal megtörtént, hogy a keskeny, meredek pallón, amelyen az uszályok és a part között közlekedtek, némelyik zsákos össze-rogyott vagy megcsúszott, s beleesett a vízbe. Nem volt szabad vele foglalkozni, nem kereshették, hagyták, hogy a Száva elsodorja.

Barta Géza közlésének összefoglalója

1928-ban, tizenöt évesen kerültem Újvidéken Barta Vilmos üzletébe. Csak névrokonok voltunk. Üzlettársa egy Grósz nevezetű vállalkozó volt, aki Belgrádba ment, s ezért volt szükség rám, a tanoncra. A mesterem egy kikeresztelkedett, kikindai származású zsidó volt, aki buzgó katolikussá vált, annyira, hogy az újvidéki belvárosi templomban Úr napján ő vitte a körmenet élén a keresztet vagy egyet a templomi lobogók közül. Egyben ő volt a Belső Katolikus Kör háznagya. Vele és a vejével együtt voltunk a folyamórség kaszárnyájában. Hallottam egy alkalommal, hogy ez a nő alkudozott az egyik örünkkal: Ha innen kikerülök, olyan fényképezőgépet kapsz, amelyet még nem is láttál. Azt már nem tudom, mi lett velük. Minket Karlócáról december ötödikén engedtek el.

Hogyan hozhatta magával a nyilvántartó könyvet?

Amikor október végén a temeriniék, szörnyű fáradtan, éhesen és megviselve a késő esti órákban megérkeztek a folyamórségre, megszerveztem, hogy kapjanak valamit enni. Mi ugyanis már néhány nappal előbb oda kerültünk, s a hozzátartozóink hoztak tarisznyában, szatyorban, karkosárban, kendőbe kötve csomagot, elsősorban ételmet. Volt ott egy pokróc, én abba a bent levő újvidékiektől gyűjtöttem számukra. Ezt ők nem felejtették el, s többek között ők biztattak Karlócán, hogy vállaljam el az írónoki munkát. Miután elterjedt a híre Temerinben, hogy Karlócán a táborban tartják fogva az elhurcoltjaik egy részét, asszonyok sokasága kezdett oda járni, a hátukon batyuban hoztak ételmet, meg mosták a fiuk, férjük szennyesét, ott a helyszínen, a püspökség egyik nagy, emeletes épületében. Hálából kimosták az én ingemet is. Én meg ugyancsak hálából megkértem a parancsnokot, hogy a püspökség szalmájából vihessünk az épület pincéjébe, és az asszonyok azon alhassanak. Gyalog jöttek, korán sötétedett, nem indulhattak már vissza. Emlékezetből tudom, hogy ott volt velem Újvidékről Frej Péter, a szobafestő, Takács István meg egy Vörös nevezetű. Tartottuk velük az ott kötött barátságot mindig. Amikor december hatodikán indultunk haza, a temeriniék közé vegyültem, a keblembe tettem a könyvet. Senki sem kereste. Annyira fölbátorodtam, hogy egy nagyon jó katonai battériát (zseblámpát) is, amit ott használtam, magamhoz vettem. Nem sokkal a hazatérésem után fölkeresett az Agitprop² embere, és komoly feladatot kaptam: rendszeresen fényképeznem kellett az Újvidéken zajló eseményeket a belgrádi nagynevű szerb napilapok számára meg az újvidéki Slobodna Vojvodinának és a magyar

Szabad Vajdaságnak. Ez utóbbinak valójában én voltam az első fotóriportere. Fényképész hírem nagy volt már akkor. Én ajánlottam be Kek Zsigmond főszerkesztőnek a nálam valamivel idősebb Brezsán Gyula szabómestert, közeli barátomat, utódomul a magyar laphoz. Ő már szintén az ország egyik legjobb amatőr fényképészeként volt számon tartva. Ez az országos hírem meg az agitpropos megbízatásom sem mentett meg azonban attól, hogy 1946-ban ne kerüljek börtönbe. A magyarok idejében, mint ezt hivatalosan mondani kell: a megszállás alatt ugyanis én csakugyan együttműködtem a rendszerrel, s hivatalos megfogalmazás szerint ez háborús bűncselekménynek minősült. Tagja voltam ugyanis a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségnek, s mint fotóüzlet működtetője, szintén tagja voltam a Baross Keresztény Kereskedő Egyesületnek. Ha ez kiderül rólam ott a folyamórség kaszárnájában, én is azok közé kerülök, akiket kiválogattak és elvittek, lelőttek. Negyvenhatban már könnyen megúsztam. Április elsejétől szeptember közepéig voltam az újvidéki börtönben. Az udvari sétán talákoztam Grassyval és Zöldyvel³. Zöldy tanult szerbül, hogy teljék az idő.

Mire emlékszik, mit látott-hallott?

Nem voltunk megvasalva, körül korlát volt ott, amelyen belül sétáltunk.

Felesége kiegészítette a mondottakat: Én hordtam neki az élelmet. Tudom, hogy ott volt a temerini jegyző is, a lányával ott talákoztam, az meg az apjának hordta.⁴ Mérget csempészett be az élelemmel, mert az apja halálra volt ítélve. Öngyilkos lett.

Géza folytatja: Én vittem ki a tetemét másodmagammal. Fölöttünk voltak bezárva a keresztetek⁵. Énekeltek mindig. Egy napon eltűntek, nem hallottuk többé őket. Köztük volt az egyik Czoczek⁶. Nem ítélték halálra, de sokat leült.

² Agitációs-propaganda központ. Az új rezsim egyik fontos szerve. Hatáskörébe tartozott a tömegtájékoztatás. Emberei rendelték el és szervezték meg, hogy Újvidéken karácsonyra megjelenjen a magyar napilap, a Slobodna Vojvodina szerb lap cikkeiből válogatott fordításokat közölve.

³ Természetesen Grassy Józsefről és Zöldy Mártonról van szó, az 1942-es razzia felelősei közül való személyekről, akiket Szombathelyi Ferenc kezdeményezésére 1943-ban perbe fogott a magyar katonai igazságszolgáltatás a razzia miatt, s akiket Újvidéken egyazon perben ítéltek halálra 1946. október végén. Velük együtt összesen kilenc perbe fogott személy ellen folyt az eljárás. Elsőrendű vádlott Szombathelyi Ferenc vezérrezdes, vezérkari főnök, majd a többiek az ügyészi sorrend szerint Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy, Grassy József vezérőrnagy, Gaál Lajos csendőr alezredes, Zöldy Márton csendőr százados, Bajsay Bauer Ernő, Bács-Bodrog vármegye alispánja, Nagy Miklós, Újvidék polgármestere, Bajor Bauer Ferenc vezérőrnagy és Perepatics Pál újvidéki kereskedő. Az ítélet végrehajtásáról a már említett Slobodna Vojvodina az 1946. november 5-i számában rövid hírben beszámol arról, hogy előző nap végrehajtották a golyó általi ítéletet Szombathelyi Gál, Bajsay, Nagy, Bajor és Perepatics, valamint a nyilvános kötél általi Grassy és Zöldy felett. A lap nem említi a másodrendű vádlottat. Néhai Bakos Pál közléséből is tudni, hogy Feketehalmy-Czeydner Zsablyán akasztották föl nyilvánosan, ennek elrendelését tartalmazza az ítélet is.

⁴ A temerini jegyzőt – Eichard Józsefet – tartják Temerin 1942 januárjában történt zsidólanítása egyik legfőbb felelősének. Szerepéről többet megtudni Ökrész Károly: Együtt másfél évszázadon át, A temerini zsidók története c. könyvéből. (A Temerini Múzeumbarátok Egyesületének kiadása, Temerin, 2013.)

⁵ Újvidéken és a környékén sokakat bezártak a „keresztetekkel” tartott kapcsolatuk miatt. Valójában az UDBA provokatórei terjesztették a hírt, hogy rezsimellenes szervezkedés folyik. Adományokat gyűjtöttek számukra, s aki vonakodott, azt fenyegették, hogy lelővik, fölgyújtják a házát, tanyáját, aki meg adott, azt számon tartották mint rendszerellenes személyt, s ezeket belevitték csakugyan a szervezkedésbe, aminek a vége súlyos börtönbüntetés lett. Ilyen okból került börtönbe például Temerinben Matuska Sándor cséplőgép-tulajdonos és a már említett Klíbán István szövetkezeti könyvelő, Újvidéken pedig Papp Ferenc gimnáziumi tanuló, 1990-től kezdődően ő szervezte az Újvidéken 1944–1945-ben lezajlott vérengzésekről való megemlékezéseket, s ő beszélt meg Makovecz Imréről az emléktorony tervének elkészítését.

⁶ A Czoczek család volt Újvidéken az egyik legismertebb építkezési vállalkozó. Többek között a belvárosi katolikus plébániatemplom építésében is oroszlanrészt vállalt.

КОМАНДА МЕСТА

Број: Службено

Нови Сад 7 децембра 1944.

О Т П У С Н И Ц А

За друга Барта Геџа из Новог Сада,
који се пушта из логора и дозвољава слободно кретање по територији
града Новог Сада.

СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ !

Заменик команданта

Бозасић

Barta Géza elbocsátó levele a karlócai táborból. Főttűnő, hogy a tábor irányító szerv, az újvidéki helyőrség parancsnoksága nem nevezi meg a tábor

„AZ ÁVO LETARTÓZTATTA, ÉS ÁTADTA AZ OZNA-NAK”

Illés Sándor visszaemlékezése Deák Leóra

2002. június 18-án délután három órakor felkerestem budapesti lakásán Illés Sándort, hogy a már jóval korábban megbeszéltek szerint magnóra mondja a dr. Deák Leóról megőrzött emlékeit. Illés igen gyenge állapotban volt, korábbi betegsége miatt alig volt jártányi ereje, csak járókerettel tudott apró lépésekkel a szobájukban haladni. Leült egy fotelba, és magnóra mondta az alábbiakat.

Te igen sokáig személyesen és közelről ismerted dr. Deák Leót. Milyen emlékeid vannak róla, hol találkoztatok?

Hírét hallottam már akkor, amikor még gyerek voltam. Ő a Magyar Pártnak, amit betiltottak a Vajdaságban, annak volt egyik vezetőségi tagja¹. Aztán ügyvédi irodát nyitott Zomborban, ahol ilyen központja lett a magyarságnak, és a szerbeknek is. Nagyon sok szerb is felkereste. Egy igazi demokrata volt, nem tett különbséget magyarok és szerbek között. És nagy érdeme az, hogy például az újvidéki razziában ő volt egyike azoknak, akik megakadályozták ezt, ennek a továbbterjedését. Van egy élményem, egy tapasztalatom erről. Az akkori időből. 1942 januárja volt. Akkor iktatták be a szabadkai főispánt.² Rettenetes tél volt, hideg, zimankós idő. Én vonaton mentem Zomborból oda, hivatalosan, mert én voltam a lapnak³ a főszerkesztője, és egy főispáni beiktatás akkor még esemény volt. Leó bácsival találkoztam,

Illés Sándor (1914-2009)

¹ A Magyar Párt 1922. szeptember 17-én, vasárnap, Zentán alakult meg. Elnöke a szabadkai dr. Sántha György sebészorvos lett, akit magyar magatartása miatt „a szerb-bunyevác tanács már az első napon eltávolított a szabadkai Mária-Valéria kórház sebészeti osztályáról” – írja Csuka János a Délvidéki magyarság története 1918–1941 c. könyvében. (Püski kiadása, Budapest, 1995). „Társelnökök: dr. Várady Imre (Nagybecskerek), dr. Gráber László (Pancsova), Falcióné Árpád (Zombor), dr. Sóti Ádám (Zenta), ügyvezető elnök dr. Nagy Ödön (Szabadka), főtitkárok dr. Ruby Gyula (Szabadka), dr. Csettle János (Zenta), dr. Mara Jenő (Nagybecskerek), titkárok dr. Strelitzky Dénes (Szabadka), dr. Deák Leó (Zombor), pénztáros csiszéri Nagy Samu (Szabadka), ellenőr dr. Vass Kálmán (Szabadka).” (Csuka J. i. m.) Jellemző, hogy mi, akik mintegy hetven évvel később ismét magyar politikai szervezetbe tömörülhettünk, csak egyet-kettőt ismerhettünk név szerint a legfelsőbb vezetőség felsorolt tagjai közül, némelyiküket – mint éppen dr. Deák Leót – csupán arról, hogy a háború végén kivégezték. Hasonló a helyzet az egykori Magyar Párt szinte teljes Intéző bizottságával. Közöttük voltak birtokosok, ügyvédek, papok.

² Röck Andort.

³ Illés Sándor 1936 és 1941 között a Zomborban megjelenő Új Hírek felelős szerkesztője, majd 1941-től 1944-ig az ugyanott megjelenő Délvidék felelős szerkesztője.

mikor megérkezett, a beiktatás előtt fél órával, és még rám szólt, hogy miért nem szóltam neki, hogy elhozott volna gépkocsin. Mondtam, hogy nem tudtam, hogy ő is jön. Persze tudtam, de nem akartam neki mondani. Azt mondja, hogy előző nap az újvidéki főispánnal, a Fernbach Péterrel⁴ szeretett volna beszélni, és nem tudott vele beszélni, mert nem kapcsolták neki. De az után nem is érdeklődött, hogy mi az oka ennek, mert gondolta, hogy majd Szabadkán, a Röck főispán beiktatásán találkozok vele személyesen. Valami hivatalos ügyben kellett volna megbeszélést tartania. Ott is megpróbálta a főispáni irodából Újvidéket hívni, mert – mint leszögezte – érdekes módon nincs itt az újvidéki főispán. Ilyen hivatalos beiktatáson itt kellene lennie. Akkor ott mondta valaki, nem tudom, hogy ki mondta, hogy valami furcsa dolgokat hallott, razziáról, lövöldözésről, kivégzésekről. Erre újból hívta Újvidéket, és ismét nem kapcsolták neki. Akkor fölhívta Keresztes-Fischert, a belügyminisztert, de az nem volt telefonközelben. Erre beült Leó bácsi a kocsi, és abban a zimankós, hideg időben elment Pestre, Szabadkáról. Elmondta neki, a belügyminiszternek, és így tudták leállítani ezt az egész razzia dolgot. Nagyon becsületes embernek ismertem. És ez különösen egy olyan gesztus volt tőle, hogy nem kímélve önmagát sem, igyekezett az emberek javát szolgálni. És még arról hallottam vele kapcsolatban, amikor elvitték. Budán lakott, már nem tudom, melyik városrészben⁵, és éjjel jöttek az ÁVO-sok⁶, és ő magára kapta a ruháját, ahogy tudta. Akkor föltuszkolták egy teherautó platójára. De nagyon hideg volt. Jött a házvezetőnője, a kezeit tördelve, hogy jaj, Leó bácsi! És akkor kérdezi tőle, hogy hát mire volna szüksége. Azt mondja, egy melegebb ruhára, egy kabátra. Egy sálra legalább. És akkor az ávos azt mondta, hogy nem kell már oda kabát, ahova maga megy. És elvitték, és átadták a jugoszláv katonai rendőrségnek, akkor annak a neve, mi is volt...

OZNA. Odelenje za zaštitu naroda.

Igen. Átadták az OZNA-nak. A titkáráról meg te tudsz többet, mint én.

Igen, a Lieli Pálról⁷. Amíg az újságot csináltad, ott, Zomborban, Deáknak ott volt a hivatala, neked volt bejárásod hozzá naponta.

Két-háromnaponként kellett menni a Megyeházára, szétnézni, pofafürdőt venni, ahogyan mondják az újságírók. Nem volt nekem avval komoly dolgom, csak hát, hogy lássák, hogy érdeklődöm, hogy vagyok. Ott vagyok. Mindig a Lieli Palival találokoztam, mert ő közvetített, és nagyon kellemes viszony alakult ki közöttünk. Egyszer aztán össze is zördültem vele, mert ő szerette volna átvenni a lapot.

⁴ Az apatini Fernbach Péter temerini nagybirtokos. Az SHS állam megalakulása után a Fernbach-birtok nagy részét elkobozták, szerb önkéntesek között kiosztják, a Temerinhez közel eső részen, a szerb önkénteseket – dobrovoljácokat – oda telepítik le. A háború alatt Újvidék, majd Magyarország német megszállásától fogva Bács-Bodrog vármegye főispánja.

⁵ Bizonyos források szerint a Logodi utcában volt legénylakása.

⁶ Az ÁVO - Államvédelmi Osztály – a Magyar Kommunista Párt megbízásából már 1945 februárjában Péter Gábor, a későbbi titkosrendőrség mindenható vezetője által létrehozott Politikai Rendészeti Osztályból nőtt ki, nevét később ÁVH-ra – Államvédelmi Hatóság – változtatták. A huszadik századi Magyarország legszörnyűbb állami terrorszervezete volt mindhárom néven.

⁷ Lieli Pál bajai születésű jogász, ő volt dr. Deák Leó idejében a főispáni hivatal irodavezetője. A háború után Magyarországra menekült. Nyilván pontosan értesült főnöke elrablásáról és sanyarú sorsáról. Teljes illegálisba vonult. Álnéven, személyi okmányok, betegségi és egyéb biztosítás nélkül élt a kilencvenes évek közepén bekövetkezett haláláig. Halála előtt nyilatkozott a Magyar Belügyminisztérium egyik államtitkárának. Nyilatkozata a szerzőnek is birtokában van.

Tisztelettel kéréses ir.

A napokban került a kezembe New filmbeadottanul
című munkája 1. réne, melyben Nagy Sándor nyilatkozott
Sydneyben. Többek között megemlíti a Krausz Testvérek,
névrozsmul Gyulát ari gránitász lott.
Mag. látott a világon kőbe vőlt, mert egytő ismerősöm
együtt dolgozik egy doktor Krausz-vel, aki azt állítja maga-
ról, lezármasítja eucer a családial és nagy érdeklo'dest
tanultott e cikk, tárcs vagy az ön rénerőt ténjeltarast
tartalmasá isaszar. Eucer avóit írték, hogy családja
Brüder Krausz a Draht u. Eisenwaren fabrik u. Handel
Novi Sad (Neusatz, lipódeli) nevű úuem tulajdosora vlt,
Julius (Gyula) Alexander (János) és Karl (Károly)
Alexander öreinte 1939-ben meghalt.

Ha az ön tudomása szerint vőnt a családial vőre vő,
szivesen vőnem ha profilokulálával tájékoztatna róla
és megbeszélhetvőnt a további lépéseket.

Ezeret az aultereket betyarást megpróvidélette, vőnt-
jék hi kirabolás a kommunizál hatalom létrejövél
és vilom végkévi vőnt, de ide az ön végkéjére van vőnt-
gőnt.

Magáról annyit, vőnt a bátorságát és hitartatát
a mult társilago feltárasába vőnt nőkimondó
munkájáért, amikhez továbbra is hitartatát és vőnt
vőnt dívőnt.

Pillanatnyilag Magyarországon élők - Tőgödők a bannik -
tes munkával megterezték néhai 1000-1100 DM-es vőnt
120-130 DM-es nyugdíjvőnt. Etelemségi munkát végzőlő,
vőnt vállalat jogánként. De ez vőnt vagy vőnt nem a vőnt
vőnt!

Válasat vőnt, vőnt őt

Tajti István
9781 EGYHÁZSZEMLÉS-vel
Rakóczi tőnt 7.
Magyarország

2001. évt. 10-21

Lieli?

Nem, a Leó bácsi. Hogy a megye lapja lesz. Kézze-lábbal hadakoztam ez ellen, de nagyon becsületes volt, és aztán megmondhattam neki. Vettem a bátorságot – mert hát ahhoz kellett bátorság, hogy a főispánnal szemben az ember erősebben lépjen föl –, és hát retirált, nem is szólt erről soha semmit, és nem éreztetett velem semmit. Jóban voltunk végig. Csodálkoztam is, amikor hallottam, hogy milyen sors várta, érte.

Valami társasági kapcsolatról – kártyáról, hasonlóról – mit tudsz mondani?

Nem járt sehova az Öreg. Öregnek hívtuk. Csodálkoztam is. Szikár ember volt, sovány, nem ivott, nem mulatozott, nem kártyázott, nem járt sehová, csak hivatalos helyekre. Nagyon pedáns, tanári külsejű ember volt. Tartotta magát a szabályokhoz. Vidéki úriember volt.

Egy kicsit nem olyan ferencjós-kás, hogy én vagyok az ország első hivatalnoka?

Volt benne valami hasonló. A lányai segítettek, együtt éltek vele... Nem is az övéi, a testvéreinek a gyerekei voltak ezek, neki ugyanis nem voltak. Meg ott volt az Imre, Deák Imre, aki szintén képviselő volt – behívták, amikor bejöttek a magyarok. Az egy barátságosabb ember volt, közvetlenebb. Inkább velük tartottam a kapcsolatot, mert ők közvetítettek, ha volt valami kérelem vagy baj. Mi kaptunk néha valami támogatást is – a lap –, és azt ő, az Öreg osztotta szét. Itt is voltak néha kis súrlódások, de hát ott is nagyon reális volt, és úriemberként viselkedett.

Mikor szereztél tudomást arról, hogy milyen sors érte? Sokkal utána?

Jóval utána. Mert, ugye, amikor hazamentem – Temerinbe, közvetlenül a háború végén –, akkor még nem volt baja, később vitték le innen, Budáról. Nem tudom, kitől hallottam, de jóval később. Nem tudtam, hogy a Szombathelyiekkel. Később hallottam. A Fernbach Péterről is hallottam, de azt nem tudom, igaz-e. Hogy őt is emiatt ki akarták adni a szerbeknek. És amikor kihallgatták – nem tudom, hol –, második vagy harmadik emeleti irodában, rendőrségen, akkor kiugrott az ablakon. A fia meg, Ottónak hívták, sofőrködött a hadseregben, kikerült Amerikába, azután elveszítettem szem elől. A feleségével, ugye, temerini volt a felesége Péternek...

Tóth Ilonka. Volt egy Lajos nevű agglegény fivére, nagygazda. A beszolgáltatások idején bezárták.

Ennyit tudok róla. Amikor [Deákék] alakították a Magyar Pártot, akkor még gyermek voltam. A központjuk Zentán volt, ő nem tudom, milyen funkciót töltött be, a társai pedig, akikkel együtt dolgoztak, azok már akkor öreg emberek voltak. Volt is egy ilyen vicc. Hogy a Magyar Párt elnökét Zentán köszöntötték 75. születésnapján, és azt mondták, hogy: Ezen a szép napon, amikor – nem tudom, hogy hívták, mondjuk, János bácsi – 75. évébe lépett... Az öreg föl pattant és azt mondta: Inkább egy rakás kutyaszarba léptem volna.

A lapban kötelező volt bizonyos híreket közölni.

Nekem voltak embereim, munkatársaim, akik bejártak bizonyos osztályokra. A Cziráky Imre⁸ volt a kulturális osztály vezetője. Frey nevű bíró volt a jogi osztály vezetője. Attól is megkaptuk az anyagot. Ők megírták. A beszédeket is megkaptuk. Ahogyan egy vidéki lapnál lehet.

⁸ Cziráky Imre kishegyesi születésű költő, kántortanító. Mihál bácsi levelei címen Göre Gábort utánzó, igen népszerű humorizáló leveleket írt az újvidéki Reggeli Újságba. A háború után nem tért haza Magyarországról.

Arról, hogy mi lett Deák sorsa, az újságból értesültél?

Nem az újságból, valaki, temerini mondta. De hogy ki mondta, már nem tudom, és jóval később. Azt sem tudom, hogy mikor volt, amikor elvitték. Mert akkor én nem Pesten éltem, hanem amikor átjöttem Jugoszláviából, akkor Bácsalmásról indultam fölfele, Pestre. És négy év múlva értem Pestre, mert, ugye, elakad az ember útközben, dolgozni kellett, vállalni munkát.

Enni kellett.

Véletlenül kerültem ide. Találkoztam Péter bácsival, Veres Péterrel. Azt mondja: „Hát Sándor! Már olyan régen keresünk.” Hát ez nem volt igaz, soha nem keresett az öreg, de én úgy csináltam, mint aki elhitte neki. Mondtam, hogy én is, Péter bácsi. No, azt mondja, elmész a Szabó Palihoz, a Parasztpártnak maradt napilapja – akkor kettő volt neki még, két napilapja –, s ott vár egy íróasztal. S akkor így kerültem vissza a sajtóba. Addig mindent csináltam. Fordítgattam, meg a szerb(horvát)–magyar szótárat csináltam, másodkézből, mert kiadták nekem, hogy csináljam ezt, és a honoráriumokból éltem, meg mit tudom én, hogyan éltem meg. Akkor más világ volt. Ezeket a dolgokat én később hallottam meg, egyenként csipegettem föl. Egyesek jöttek, mondták, onnan jöttek, Temerinből meg Vajdaságból, meg hallottam. Újságban ezeket én nem olvastam.

A szakmabeli kollégák nem kommentálták ezeket?

Nem. Semmit nem hallottam tőlük. Nem is tudtam erről velük beszélni.

Valamiféle kapcsolatban a tieiddel azért lehattél legálisan is. Levelet...

Levelet sem írtam. Engem kerestek nagyon. Én úgy írtam levelet, hogy volt Dunavecscén egy kereskedő, nem tudom már, hogy hívják, és az ő nevében írtam apámnak, hogy: „Kedves András! Együtt voltunk katonák, emlékszel-e még rám?” És akkor elejtettem olyan dolgokat, hogy ő rájött, ezt én írtam. És akkor ő válaszolt neki, hogy: „Kedves Pista!”

Föltételezem, hogy a szüleid nem beszéltek odahaza, hogy tudnak rólad.

Nem. Nem. El voltam én teljesen különítve, zárva, úgyhogy nem tudtam semmit sem itt, sem otthonról, eleinte. Sem a világról.

